

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΚΤΑΚΤΟΣ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 27ΗΣ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1962

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΕΠΑΜ. ΘΩΜΟΠΟΥΛΟΥ

ΥΠΟΔΟΧΗ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ ΚΩΝΣΤ. ΤΣΑΤΣΟΥ

Ἡ Ὀλομέλεια τῆς Ἀκαδημίας συνήλθε τὴν 27ην Ἰανουαρίου ἐ.ἔ., ἡμέραν Σάββατον καὶ ὥραν 6 μ.μ., εἰς ἔκτακτον συνεδρίαν, ἵνα ὑποδεχθῇ ἐπισήμως τὸ νέον τακτικὸν μέλος αὐτῆς κ. **Κωνσταντῖνον Τσάτσου**.

Γὴν συνεδρίαν ἐτίμησαν διὰ τῆς παρουσίας των, ἡ Α.Μ. ὁ Βασιλεὺς, ἡ Α.Β.Υ. ὁ Διάδοχος Κωνσταντῖνος, ὁ Τοποτηρητὴς τοῦ Ἀρχιεπισκοπικοῦ Θρόνου Ἀθηνῶν Μητροπολίτης Μαντινείας κ. Γεωργιάδης, ὁ πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως κ. Κωνστ. Καραμανλῆς καὶ ἄλλοι ἐπίσημοι, μητροπολίται, ὑπουργοί, ἀρχηγοὶ κομμάτων, ὁ Δήμαρχος Ἀθηναίων, Πρυτάνεις καὶ Καθηγηταὶ ἀνωτάτων πνευματικῶν ἰδρυμάτων καὶ ἄλλοι προσκεκλημένοι.

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ

Ὁ Πρόεδρος κ. **Ἐπαμ. Θωμόπουλος**, κηρύσσει τὴν ἔναρξιν τῆς συνεδρίας, ἐχαιρέτισεν, ὡς κάτωθι, τὸν νέον Ἀκαδημαϊκὸν καὶ ἐπέδωκεν εἰς αὐτὸν τοὺς τίτλους τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ καὶ τὸ μέγα σῆμα.

Ἀκαδημαϊκὴ Κύριε Κωνσταντῖνε Τσάτσε,

Ἡ Ὀλομέλεια τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν κατὰ τὴν 763ην συνεδρίαν τῆς 11ης Μαΐου 1961 ἐξέλεξεν ὑμᾶς τακτικὸν μέλος τῆς Ἀκαδημίας ἐν τῇ Τάξει τῶν Ἡθικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν, τὴν δὲ ἐκλογὴν ὑμῶν ταύτην ἠδόκησε νὰ κωρώσῃ ἡ Α.Μ. ὁ Βασιλεὺς διὰ Διατάγματος τῆς 18ης Μαΐου 1961.

Κατὰ τὸ ἄρθρον 32 τοῦ Ἐσωτερικοῦ Κανονισμοῦ ὁ Πρόεδρος τῆς Ἀκαδημίας χαιρετίζει ἐξ ὀνόματος αὐτῆς τὸν νέον Ἀκαδημαϊκόν.

Εἰσερχόμενον σήμερον ἐπισήμως εἰς τὸ ἱερὸν τοῦτο τέμενος τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς τέχνης χαιρετίζω ὑμᾶς ἐξ ὀνόματος τῆς Ἀκαδημίας, εἰς τὰς τάξεις τῆς ὁποίας σᾶς ἐκάλεσεν ἡ ψῆφος τῶν τακτικῶν μελῶν ὄχι μόνον ἐκείνων οἱ ὅποιοι παρηκολούθησαν τὴν ἐπιστημονικὴν ὑμῶν συμβολὴν εἰς τὴν Φιλοσοφίαν τοῦ Δικαίου καὶ εἰς τὰς ἄλλας περὶ τὴν ἐπιστήμην τοῦ Δικαίου ἐπιστημονικὰς ἐνασχολήσεις, ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων οἱ ὅποιοι παρηκολούθησαν τὴν ἐν γένει ἐπιστημονικὴν ὑμῶν δράσιν.

Ὁ συνάδελφος κ. Κωνσταντῖνος Τριανταφυλλόπουλος θὰ προσφωνήσῃ ὑμᾶς ἐξ ὀνόματος τῆς Ἀκαδημίας κατόπιν ἀποφάσεως τῆς Συγκλήτου, ἐγὼ δὲ ὡς πρόεδρος αὐτῆς σᾶς ἀπευθύνω ἐγκάρδιον χαιρετισμὸν καὶ τὴν εὐχὴν συγχρόνως, ὅπως ἡ ἐνταῦθα συμβολή σας ἀποβῇ κατὰ πάντα γόνιμος εἰς τοὺς σκοποὺς τοὺς ἐθνικοὺς καὶ ἐπιστημονικοὺς καὶ τὸ ἔργον ἐν γένει τῆς Ἀκαδημίας, καὶ σᾶς ἐγχειρίζω τὸ δίπλωμα τῆς ἐκλογῆς καὶ τὰ διάσημα τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ.

ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΙΣ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ Κ. ΚΩΝΣΤ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

Μετὰ τὸν χαιρετισμὸν τοῦ Προέδρου τῆς Ἀκαδημίας, ὁ Ἀκαδημαϊκὸς κ. Κωνστ. Τριανταφυλλόπουλος προσεφώνησε κατ' ἐντολὴν τῆς Συγκλήτου τὸν κ. Κωνσταντῖνον Τσάτσου, ἐπεκταθεὶς εἰς σύντομον ἀνάλυσιν τοῦ ἐπιστημονικοῦ του ἔργου.

Μὲ μεγάλην χαρὰν ὑποδέχεται ἡ Ἀκαδημία σήμερον ἐπιφανῆ ἀντιπρόσωπον τῶν ἠθικῶν καὶ πολιτικῶν ἐπιστημῶν καί, ὅπερ ἰδιαιτέρως ἐκτιμῶμεν, ἐμπνευσμένον ἐρευνητὴν θεωριῶν τοῦ Πλάτωνος.

Μὲ ἰδιαιτέραν εὐχαρίστησιν ἀλλ' ὄχι χωρὶς δισταγμὸν ἀπεδέχθην, ἀγαπητέ συνάδελφε, τὴν τιμητικὴν ἐντολὴν τῆς Συγκλήτου νὰ παρουσιάσω τὸ ἐπιστημονικόν σας ἔργον. Ὁ δισταγμὸς μου προέρχεται ἀπὸ τὸ ὅτι τὸ ἔργον σας εἶναι ὄχι μόνον καθ' ἑαυτὸ βαρὺ ἀλλὰ καὶ πολύπλευρον. Ὅθεν θὰ περιορισθῶ εἰς τὰ προσήκοντα χρονικὰ ὄρια κατ' ἀνάγκην, διότι σεῖς εἴθε ἐκεῖνος πὸν πρόκειται νὰ ἀκούσωμεν σήμερον, θὰ προσπαθήσω νὰ χαράξω ἀδράς τινας γραμμάς, αἱ ὁποῖαι, διήκουν δι' ὅλων τῶν μελετῶν σας καὶ καταλήγουν, ὡς πιστεύω, εἰς ἐσωτερικὴν καὶ ὀργανικὴν ἐνότητα.

Τοῦ κυρίου Κωνσταντίνου Τσάτσου ἡ σταδιοδρομία εἶναι : Πτυχιούχος τῆς Νομικῆς τῷ 1918, δικηγόρος ἐν Ἀθήναις, συνεργάτης τοῦ πατρὸς του Δημητρίου Τσάτσου, θεράπωντος τοῦ δικαίου ἐκ τῶν ἀριστέων τοῦ δικηγορικοῦ σώματος τῆς πρωτευούσης, Διδάκτωρ τῆς Νομικῆς τῷ 1929, ὑφηγητὴς τὸ ἐπόμενον ἔτος, ἔκτακτος

καθηγητής τῆς αὐτοτελοῦς ἔδρας τῆς Εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Ἐπιστήμην τοῦ Δικαίου καὶ τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου τῷ 1932, τακτικὸς καθηγητὴς εἰς τὴν αὐτὴν ἔδραν τῷ 1945 μέχρι τοῦ ἐπομένου ἔτους, ὅτε ἐκλεγείσθε βουλευτὴς παρητήθη.

Ἡ στροφὴ σας αὐτὴ πρὸς τὴν ἐνεργὸν πολιτικὴν ἀποτελεῖ παλαιὰν οἰκογενειακὴν παράδοσιν, δι' ἣν ἐμὲ δὲ εὐχάριστον ἀνάμνησιν. Μοῦ ἐνθυμίζει τὰ ψηλὰ βουνὰ τῆς Εὐρυτανίας ἀπὸ ὅπου τῷ 1827 ὁ Κωνσταντῖνος Ἰωάννου Τζιάτζιου, ὁ πατέρας τοῦ πάππου σας, κατέβαιναν εἰς τὴν Ἐρμιόνην καὶ εἰς τὴν Τροιζήνα μετέχον ὡς ἀντιπρόσωπος τῆς Εὐρυτανίας εἰς τὴν Τρίτην Ἐθνικὴν Συνέλευσιν.

Ἐξ ἄλλου ἡ δεκαπενταετὴς διδασκαλία σας ὑπέστη διακοπὴν, ὅταν τῷ 1941 τὴν 28 Ὀκτωβρίου, πρώτην ἑπέτειον τῆς μεγάλης ἡμέρας, εἵπατε τὸν πανηγυρικὸν πρὸ ἑκατοντάδων φοιτητῶν ἀπὸ ὅλας τὰς σχολὰς, λόγον πρὸς τοὺς ἐπὶ τῆν ἐπομένην Σᾶς ἔπαυσεν ἡ κυβέρνησις τῆς ἐχθρικῆς κατοχῆς.

Αἱ ἐργασίαι τοῦ Κωνσταντίνου Τσάτσου δύνανται νὰ καταταχθῶσιν εἰς τὰς ἑξῆς κατηγορίας :

Α'. Ὅσαι ἀναφέρονται εἰς τὸν τομέα τῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου,

Β'. Αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὴν φιλοσοφίαν ἐν γένει,

Γ'. Αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὸν τομέα τῶν πολιτικῶν ἐπιστημῶν,

Δ'. Μελέται τῆς φιλοσοφίας τοῦ καλοῦ καὶ τῆς παιδείας.

Ἡ πρώτη κατηγορία, ἡ τῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου εἶναι ἐκείνη, ἣτις, ὡς εἰκόσ, θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ ἰδιαιτέρως.

Ἡ φιλοσοφία τοῦ δικαίου ἐλάχιστα ἐκαλλιεργήθη παρ' ἡμῖν κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα.

Ἐξαιρέσει πανεπιστημιακῶν παραδόσεων τοῦ Φιλίππου Ἰωάννου ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν καὶ τοῦ Βραύλα Ἀρμένη ἀπὸ τὴν Ἰόνιον Ἀκαδημίαν, ὅπου ἦτο γνωστὸς καὶ ὁ Hegel, ἡ νομικὴ ἐπιστήμη, ἀκολουθοῦσα ἄλλως τὴν ἐν τῇ Δύσει σύγχρονον κίνησιν τῶν νομικῶν, ἀπέχει φιλοσοφικῆς ἐρεῦνης. Ἐκ τῶν νομικῶν μας, ὅσοι τυχὸν ἀνέρονται πως ὑπεράνω τῆς ἐξηγήσεως τῶν θετικῶν κειμένων, ἄλλοι μὲν ἐπαναπαύονται εἰς τὸ Φυσικὸν Δίκαιον ὡς αἰωνίαν πρωταρχικὴν ἀρχήν, ἄλλοι δὲ θητεύουν εἰς τὰ δόγματα τῆς Ἱστορικῆς Σχολῆς, τὰ δεχόμενα τὸ θετικὸν δίκαιον ὡς ἔχει ἐκασταχοῦ καὶ ἐκάστοτε. Εἰς τὴν κατάστασιν δὲ ταύτην δὲν ἤμποροῦσε νὰ ἐπιφέρῃ μὲ τὸ ὀγκῶδες σύγγραμμά του οὐσιώδη μεταβολὴν ὁ ἀειμνηστος Νεοκλῆς Καζάζης, ὁ ἐνθουσιώδης καθηγητὴς τῆς Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου καὶ τῆς Πολιτείας, ὃν συνάμα καθηγητὴς καὶ τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας.

Τὸ πρῶτον κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ τρέχοντος αἰῶνος παρατηρεῖται προσπάθεια πρὸς κάτι ἀνώτερον μὲ τὴν πρακτικὴν ἀνάγκην κριτικῆς τῆς κρατούσης ἐρμηνευτικῆς

μεθόδου. Ἡ κριτικὴ αὐτὴ, ἀποτελέσασα εἰς τὰς προηγμένας δυτικὰς χώρας τὴν ἀπαρχὴν μεγάλων φιλοσοφικῶν περὶ δικαίου ρευμάτων καὶ δὴ ἰδεοκρατικῶν, συνέπεσε παρ' ἡμῖν μὲ συγχρόνους οἰκονομικοὺς μετασχηματισμοὺς καὶ μὲ τὴν ἐκ τούτων γέννησιν ἢ ἐνίσχυσιν κεφαλαιοκρατικῶν ἀντιλήψεων, πρὸς συνοδεύονται συνήθως ἀπὸ τὴν ἀνακίνησιν πολιτικῶν προβλημάτων καὶ ἀπὸ τὴν συναφῆ συζήτησιν γενικῶν τιῶν περὶ δικαίου θεωριῶν σχετιζομένων πρὸς τὴν κοινωνικὴν δικαιοσύνην. Εἶναι ἡ ἐποχὴ τοῦ 1909, ἣτις ἀποτελεῖ ἀπὸ πολλῶν πλευρῶν σταθμὸν εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἑλληνικῆς πνευματικῆς δράσεως.

Ἐκ τῶν τοιούτων συζητήσεων ἀπέρρευσαν διατριβαὶ τινες καὶ ἄρθρα εἰς νομικοπολιτικὰ περιοδικὰ ἐν σχέσει πρὸς τὴν κριτικὴν τῆς κρατουσῆς ἐννοιοκρατείας κατὰ τὴν ἐρμηνείαν, ἀλλὰ χωρὶς βαθυτέραν θεμελίωσιν τῆς ἐρμηνείας εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ δικαίου.

Τὸ ἔργον τοῦτο τῆς θεμελιώσεως ἀπετέλεσεν ἡ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1928 ἀρχομένη περὶ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ δικαίου συστηματικὴ ἔρευνα τοῦ Κωνσταντίνου Τσάτσου.

Εἰς τὴν πρώτην του ἐργασίαν «Ἡ ἐννοία τοῦ θετικοῦ δικαίου», ἐκδοθεῖσαν γερμανιστὶ (*der Begriff des positiven Rechts*), ἐκθέτει ὅτι ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων οἱ μὲν φιλόσοφοι, ἡσχολοῦντο μὲ τὸ δίκαιον ἐντελῶς ἀφηρημένως, περιοριζόμενοι εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ δικαίου καὶ ὅταν ἀκόμη δὲν ἀνέφεραν τὴν λέξιν. Οἱ δὲ νομικοὶ ἐσταματοῦσαν εἰς τὸ ἱστορικὸν δίκαιον, εἰς τοὺς συγκεκριμένους δηλαδὴ κανόνας θετικοῦ δικαίου, θεωροῦντες ἀνωτέραν ἔρευναν περιττὴν διὰ τὴν νομικὴν ἐπιστήμην.

Τοιαύτη διάστασις μετὰ τῶν νομικῶν καὶ φιλοσόφων δὲν εἶναι τι σπάνιον εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς νομικῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς φιλοσοφίας. Κατὰ τὴν ἀνοδικὴν παρακολούθησιν τῶν ἐθνικῶν μας ἐπιστημῶν συναντῶμεν αὐτὴν ἐκδηλον, ὅταν τὸν ἐνδέκατον αἰῶνα ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου ἰδρῦθη εἰς τὴν Βασιλεύουσαν ἀνωτάτη θεωρητικὴ Σχολή. Τότε διεφώνησαν κορυφαῖοι καθηγηταὶ αὐτῆς. Ὁ μὲν Ἰωάννης Σιφυλῖνος, νομικός, ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ νόμου ὅπως ἐξέφραζαν αὐτὸν τὰ κείμενα, ἦτο, ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερον, θετικιστῆς, ὁ δὲ Μιχαὴλ Ψελλός, καθηγητῆς τῆς Φιλοσοφίας, κατέκρινε σφόδρα τὴν μέθοδον ταύτην τῶν νομικῶν, ἐξετίμα μόνον φιλοσοφικὴν ἐνατένισιν τοῦ θετικοῦ δικαίου, τὸ ὅποῖον, λέγει, χωρὶς αὐτὴν δὲν ἤξιζε τίποτε. Τῇ μεσολαβῆσει τοῦ καθηγητοῦ Ἰωάννου Μαυροπόδη συνειργάσθησαν, ὁ μὲν Σιφυλῖνος θὰ μετέδιδεν εἰς τὸν ἄρτι ἐκμαθόντα τὴν λατινικὴν Μιχαὴλ Ψελλὸν τὴν γνῶσιν τοῦ θετικοῦ δικαίου, τοῦ ρωμαϊκοῦ, ὁ δὲ Ψελλός θὰ ἀνῆρπωνε, λέγει, τὸν Σιφυλῖνον ἀπὸ τὸ χαμηλὸν πεδῖον τοῦ θετικοῦ νόμου εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Ὁ συγκεκρισμός αὐτὸς ὅστις ἐπεδιώκετο εἰς τὸ ἐξῆς εἰς τὴν ἀνωτάτην Σχολὴν ἀπέφερε σὺν τῷ χρόνῳ καρπούς, ἐὰν κρίνωμεν ἀπὸ χαρακτηρισμοὺς μεταγενεστέρων περὶ τῆς ποιότητος

νομικῶν. Εἷς ἐκ τούτων λογίζεται εἰς τοὺς νόμους εὐδοκιμώτατος, τῆς νομικῆς ἐπιστήμης κράτιστος, κριμα μόνον, λέγει ὁ κρίνων, ὅτι δὲν ἀνέμιξε φιλοσοφίαν εἰς τὴν νομικὴν καὶ ἀπὸ τὰ ρεύματα αὐτῆς δὲν ἐγλύκανε τὸ ρωμαϊκὸν δίκαιον («οὐδὲ τοῖς ἐκεῖθεν ρεύμασι τὴν ρωμαϊκὴν κατεγλύκανε τέχνην»).

Ἡ γλύκανσις αὐτῆ τοῦ θετικοῦ νόμου διὰ τῆς φιλοσοφίας ἀποτελεῖ τὸ ἀντικείμενον τῆς πρώτης μονογραφίας τοῦ Κωνσταντίνου Τσάτσου. Ἀφοῦ, λέγει, οἱ μὲν φιλόσοφοι περιορίζοντο εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ δικαίου ἐντελῶς ἀφηρημένως, οἱ δὲ νομικοὶ εἰς συγκεκριμένους νομικοὺς κανόνας, εἰς τὴν ἐκάστοτε πραγματικότητα, ἔπεται ὅτι ἐν τῇ θεωρήσει τοῦ δικαίου ἐν γένει ὑπῆρχε χάσμα, διότι ἡ ἰδέα τοῦ δικαίου, ὡς ἀπόλυτος ἀρχή, ὡς ὑπεράττη ἀξία, εἶναι ἐντελῶς ἀφηρημένη, δὲν ἔχει ὕλικόν τι περιεχόμενον, πρὸς τὸ ὁποῖον εἶναι δυνατόν νὰ μετρηθῇ ὁ ἐκάστοτε θετικὸς κανὼν, εἶναι περὶπου κατὰ πλατωνικὴν εἰκόνα ὁ πολικὸς ἀστὴρ πρὸς ὃν κατευθύνεται ὁ ναύτης, ἀλλὰ δὲν φθάνει διὰ νὰ ἀποβιβασθῇ ἐκεῖ.

Εἰς πλήρωσιν τοῦ κενοῦ τούτου, ἄνευ τῆς οποίας τὸ θετικὸν δίκαιον, ἡ κρινομένη πράξις καὶ γενικῶς τὸ ἀτομικὸν φαινόμενον, θὰ παρέμεναν μετέωρα, ἀποβλέπει νέα θεωρία.

Κατὰ ταύτην τὸ ἀτομικόν, εἰς ἀνεφέρετο ἀμέσως εἰς τὴν ἰδέαν, δὲν θὰ εὗρισκεν σταθερόν τι σημεῖον, ἀφοῦ ἡ ἰδέα εἶναι ἀφηρημένη. Ἀνάγκη λοιπὸν νὰ εὗρεθοῦν ὑπὸ τοῦ ἐρμηνευτοῦ ἢ τοῦ νομοθέτου ἐνδιάμεσοί τινες διατάξεις, ἔννοιαι εἰδικαί, σχετικαὶ ἀξίαι, αἵτινες ὡς τοιαῦται ἀνήκουν ὡς καὶ ἡ ἰδέα (ἢ ἀπόλυτος ἀξία) εἰς τὸν νοητὸν κόσμον, ἀλλὰ κείνται ὀκτανὲν καὶ ἐγγύτερον πρὸς τὴν πράξιν, πρὸς τὸ ἀτομικὸν πρὸς ὃ λογικῶς καταβαίνομεν ἐκ τῆς ἰδέας. Τὸ ἀτομικόν, μοναδικὸν ὡς εἶναι, ἀνεπατάληπτον, δὲν δύναται νὰ καταστῇ γενικόν, ὅθεν τὸ γενικὸν εἶναι τὸ λογικῶς πρότερον πὸν πρέπει νὰ κίνηθῃ πρὸς τὸ ἀτομικόν. Ἡ κίνησις αὕτη συντελεῖται διὰ τῆς εἰδικεύσεως τοῦ γενικοῦ εἰς μερικὰ στοιχεῖα, εἰς ἐνδιάμεσους προϋποθέσεις, καὶ τούτων εἰς ἔτι μερικώτερα, ἔτι εἰδικώτερα στοιχεῖα μέχρι τοῦ ἀτομικοῦ, τοῦ μοναδικοῦ, ὅπερ κρίνομεν.

Τοιοτοτρόπως τὸ ἀτομικὸν τὸ κρίνομεν ἀπὸ τὸ γενικώτατον, οἷον εἶναι ἡ ἰδέα, ὑπάγοντες αὐτὸ οὐχὶ εἰς ταύτην κατ' εὐθείαν, ἀλλ' εἰς τὴν ἀνωτάτην εἰδίκευσιν αὐτῆς, εἰς τὴν ἀνωτάτην ἐνδιάμεσον σχετικὴν ἀξίαν. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἐπὶ τῆς ἰδέας θεμελιοῦνται ὅχι μόνον τὸ ἀτομικόν, ἢ πράξις, ἀλλὰ καὶ πάντα τὰ ἐνδιάμεσα εἰδικώτερα νοήματα ἢ στοιχεῖα. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ κίνησις αὕτη δύναται νὰ γίνῃ καὶ ἀντιστρόφως, ὅχι δηλαδὴ διὰ προσθήκης εἰς τὴν ἀνωτάτην ἀρχήν, ἀλλὰ δι' ἀφαιρέσεως εἰδικωτέρων στιγμῶν ἀπὸ τὸ ἀτομικόν καὶ διὰ προϊούσης ἀνόδου πρὸς τὸ γενικόν, ἀλλ' ἡ πρώτη μέθοδος εἶναι ἡ λογικὴ, θεωρεῖται δὲ καὶ εὐχερεστέρα. Οὕτω πληροῦται τὸ κενὸν κατὰ ἱεραρχικὴν κλίμακα δι' ὀλίγων ἢ πολλῶν βαθμίδων.

Πρὶν, ἀλλ' ἐν μέρει καὶ νῦν ἔτι, ἡ θεωρία ἦτο δίπτυχος, ἀπέβλεπε δηλαδή εἰς τὴν ἄμεσον σύνδεσιν τῆς πράξεως ἢ ἄλλον ἀτομικοῦ φαινομένου πρὸς τὴν ἰδέαν. Ἡ νέα θεωρία ἀπαιτεῖ τριπλῆν ἀντιμετώπισιν, ὃ ἐστὶ τῆς ἰδέας, τῶν ἐνδιαμέσων νοημάτων (σχετικῶν ἀξιῶν) καὶ τοῦ ἀτομικοῦ φαινομένου. Ἡ τριπλῆ αὕτη θεώρησις ὄχι μόνον λογίζεται ὑπερτεροῦσα τελεολογικῶς, ἀλλ' ὡς πᾶσα θεμελιωμένη θεωρία ἐνέχει καὶ πρακτικὰς χρησιμότητας, ἐξ ὧν μία εἶναι ὅτι εὐκολύνει τὴν κατασκευὴν τῶν πρὸ τοῦ Ἀκρωτικοῦ λόγων ἀναιρέσεως, ὡς εἶναι οὗτοι διατυπωμένοι εἰς κείμενα Δικονομιῶν.

Τῆς νέας ταύτης θεωρίας, τοῦ *trialismus* ὡς λέγεται, θεωρεῖται ὁ Κωνσταντῖνος Τσάτσος εἰς τὴν διεθνῆ φιλοσοφικὴν κίνησιν ὡς εἷς ἐκ τῶν ἰδρυτῶν καὶ διασκευαστῶν, ἐν δ' ἐκ τῶν νέων στηριγμάτων, ἅτινα προσκομίζει, εἶναι ἀσφαλῶς καὶ ἡ ἐπεξήγησις ὅτι τὸ ἐνδιάμεσον στοιχεῖον, αἱ σχετικαὶ ἀξίαι, δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ τὸ περίφημον «μεταξύ», δι' οὗ ὁ Πλάτων ἀναφέρεται εἰς τὴν σύνδεσιν τῆς ἰδέας πρὸς τὴν πραγματικότητα ἀλλὰ χωρὶς εἰδικωτέρων ἀνάπτυξιν.

Μετὰ τὸν καθορισμὸν τῆς ἐννοίας τοῦ θετικοῦ δικαίου προβαίνει εἰς τὴν μεθολογίαν τῆς γνώσεως τοῦ δικαίου. Διὰ τὴν ἐπιτελεσθῆναι τοῦτο, ὅπερ καλύπτει ὁλόκληρον τὸν χῶρον τῆς νομικῆς ἐπιστήμης, ἀνάγκη λέγει, ὁ νομικὸς νὰ εἴπῃ πρῶτον ποῖος ὁ ἐκάστοτε ἰσχύων κανὼν, ποῖαι εἶναι δηλαδή αἱ συγκεκριμέναι ἐκάστοτε πηγαὶ τοῦ δικαίου, ζήτημα ἐκβάλλον εἰς τὴν ζήτησιν πρωταρχικῆς πηγῆς, καὶ κατόπιν νὰ ἐρμηνεύσῃ τοῦτον κατὰ τὸν ὀρθὸν τρόπον.

Μὲ τὰ δύο ταῦτα θέματα ἠσχολήθη εἰς δύο διακεκομμένας πραγματείας μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι διὰ τυχαίους λόγους, λέγει, συνέβη νὰ ἐρμηνεύσῃ προηγουμένως τὸ δεύτερον πρόβλημα εἰς τὴν πραγματείαν «Περὶ τῆς ἐρμηνείας τοῦ δικαίου» 1932. Αὕτη καλύπτει πάντα σχεδὸν τὰ προβλήματα τῆς ἐρμηνείας τοῦ δικαίου καὶ ἀπ' αὐτῆς τῆς ἀπόψεως εἶναι εὐτυχῆς ἡ ἐλληνικὴ βιβλιογραφία, ἐπειδὴ ἔργον ἀναλῶν τόσον εἰς βάθος ὅσον καὶ ἐναργῶς τὴν ἐρμηνευτικὴν μέθοδον δὲν φαίνεται νὰ ὑπάρχῃ εἰς τὴν διεθνῆ παραγωγὴν.

Τῶν δύο τούτων συνεχομένων προβλημάτων, ἐρμηνείας καὶ πηγῶν, δὲν εἶναι δυνατὸν φυσικὰ νὰ παρουσιασθῇ τὸ περιεχόμενον ὅσονδήποτε καὶ ἂν ἐπεβραχύνετο τοῦτο. Ἀναχωρῶν ἐκ τῆς κλιμακωτῆς θεωρήσεως τῶν πηγῶν τοῦ δικαίου θὰ προσπαθήσω ἀπλῶς νὰ εἴπω ποίαν ὁ συγγραφεὺς θεωρεῖ πρωταρχικὴν πηγὴν τοῦ δικαίου, ὑπέρτατον κανόνα τοῦ δικαίου, ζήτημα συνεχόμενον μὲ τὸ αὐτόνομον καὶ ἑτερόνομον.

Πρωταρχικὴ πηγὴ τοῦ δικαίου δὲν εἶναι ἡ ἀναγνώρισις τοῦ ἐκάστοτε θετικοῦ δικαίου ἐκ μέρους τῶν κυβερνωμένων, ἀλλ' οὔτε καὶ ἡ ἰδέα τῆς ἠθικῆς. Αὕτη διέπεται ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τῆς αὐτονομίας. Ἐὰν ἠθέλομεν ἀποβλέπει εἰς μεμονωμένα ἄτομα

(φανταστικά άλλως), θά ἤρκει ἡ ἠθικὴ ἀρχὴ τῆς αὐτονομίας, ἡ ὑφισταμένη κατεργασία μέσα εἰς τὸ ἴδιον συνειδός, ἀνευ ἔξωθεν ἐπιβολῆς.

Ἄλλ' ἐν τῇ κοινωνικῇ συμβιώσει τῶν ἀτόμων συχναί εἶναι αἱ συγκρούσεις τούτων πρὸς ἀλλήλους. Ἡ συνεργασία μεταξύ των δὲν ἐπιφέρει παρέκκλιση μόνον εἰς τὸ ἐν ἄτομον, ἀλλὰ θίγει καὶ τὸν ἕτερον, τὸν μετ' αὐτοῦ κοινωνοῦντα, ἢ δὲ προσβολὴ τοῦ ἠθικοῦ νόμου τοῦ ἑτέρου τούτου δὲν ἀποτρέπεται διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς ἠθικῆς αὐτονομίας εἰμὴ μόνον εἰς κοινωνίας ἀγγέλων.

Αὐτόνομος δηλονότι ρυθμισὶς τῶν ἐν κοινωνίᾳ συμβιούντων καὶ συνεργαζομένων ἀτόμων, ὡς ἐπιστεύετο ἄλλοτε, ἴσως δὲ καὶ νῦν ἔτι, εἶναι ἀδύνατος. Ὅθεν τὴν διαγωγὴν ἢν ἕκαστος θά ἔπρεπε νὰ ἐπιβάλλῃ εἰς ἑαυτὸν ἂν ἦτο ἀνεπηρέαστος ἀπὸ ἐξωτερικὰς ἐπιδράσεις, ἔρχεται καὶ ἐπιβάλλει ὑπερτέρα αὐτοῦ δυνάμεις, καὶ αὕτη εἶναι ἡ πολιτεία μὲ τοὺς περὶ δικαίου κανόνας τῆς εἰς τρόπον ὥστε νὰ συμπεριφέρεται ἕκαστος οὕτως ἐξωτερικῶς ὡς ἐὰν ἦτο αὐτόβουλος, ὡς ἐὰν τὸ δέον τοῦ δικαίου ἦτο αὐτόνομον ὡς εἶναι τῆς ἠθικῆς.

Ἄλλ' οὕτω ἀνακόπτει τὸ ἐρώτημα: δὲν ἐμφανίζεται τὸ δίκαιον ὡς παραπλήρωμα τῆς ἠθικῆς, ἢ δὲ ἠθικὴ κατέχουσα τὰ πρωτεῖα εἰς τρόπον ὥστε αὕτη εἶναι ἐκεῖνη, ἣτις ἀποτελεῖ τὸν ὑπέρτατον κανόνα, τὴν πρωταρχικὴν πηγὴν τοῦ δικαίου;

Ἐδῶ συμπληροῖ τὴν ἔρευνάν τοῦ ὁ συγγραφεὺς κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Πλάτωνος ἐκθέτων ὅτι ἡ πολιτεία δὲν εἶναι ἀπλῶς ρυθμιστὴς τῆς ἐξωτερικῆς συμπεριφορᾶς τῶν ἀνθρώπων. Διὰ τῶν κανόνων ποὺ θέτει δὲν ἀποβλέπει μόνον εἰς ἀποτροπὴν τῶν προσβολῶν τῆς ἐλευθερίας παρ' ἄλλων καὶ εἰς τὴν ἄρσιν συγκρούσεων, ἀλλὰ δοῦν καὶ θετικῶς, ὑποβλέπονσα ὡς ἀληθῆς παιδαγωγὸς εἰς τὴν ἐσωτερικὴν καὶ εἰς τὴν πλήρη ἀπελευθέρωσιν τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ πολιτεία εἶναι πρωτίστως μέγα καθίδρυμα παιδείας ὑπὸ τὴν βαθυτέραν καὶ, ἀναλόγως τῶν καθ' ἕκαστον φάσεων τοῦ πολιτισμοῦ, ὑπὸ τὴν εὐρυτέραν ἔννοιαν τοῦ ὄρου, ὅπερ ἔχει σημασίαν διὰ τὴν ἔκτασιν τῶν ἐκάστοτε ἀρμοδιοτήτων τῆς πολιτείας.

Ἄλλο θέμα τρεχούσης χρήσεως ἐρευνώμενον εἰς τὸ «Πρόβλημα τῆς ἐρμηνείας» εἶναι ἡ σχέσις τοῦ νόμου ὡς γενικοῦ κανόνος πρὸς τὴν ἐπιείκειαν. Ὁ ἐρμηνευτὴς συνδέει τὴν συγκεκριμένην σχέσιν, τὸ ἀτομικόν, κλιμακωτῶς πάλιν, πρὸς ὑπέρτατον κανόνα παριστώντα τὴν ἰδέαν τοῦ δικαίου καὶ οὕτω καταλήγει εἰς ἠπιώτερον συνήθως πόρισμα, ἀλλὰ δὲν ἀποκλείεται καὶ εἰς ἀσθηρότερον, καλῶπτον πάντοτε τὴν συγκεκριμένην μόνον σχέσιν. Ἄλλ' ἢ ἐπὶ ὁμοίων θεμάτων κυριαρχῆς τῆς ἐπιείκειας μετατρέπει σὺν τῷ χρόνῳ αὐτὴν εἰς ἐνιαῖόν τι, ἄκαμπτον, τὴν μεταβάλλει τρόπον τινα εἰς θετικὸν νόμον, οὕτως ὥστε ἐπὶ παρουσιαζομένων νέων κενῶν χωρεῖ κατὰ διαλεκτικὴν ἐξέλιξιν ἐκ νέου προσφυγὴ εἰς τὴν ἐπιείκειαν καὶ οὕτω καθ' ἐξῆς.

Περαιτέρω ειδικά θέματα τυγχάνοντα αναπτύξεως κατά τὸ ὅλον σύστημα τοῦ «Προβλήματος τῆς ἐρμηνείας» εἶναι πρῶτον ἡ διάκρισις μεταξὺ ὑποκειμενικῆς ἢ ψυχολογικῆς ἀφ' ἑνὸς καὶ ἀντικειμενικῆς ἀφ' ἑτέρου ἐρμηνείας. Ἡ ἀντικειμενικὴ ἐρμηνεία, ἡ ὁποία κρατεῖ τὴν σήμερον, δὲν εἶναι τι ἴδιον εἰς τὴν ἐξήγησιν τῶν νόμων. Ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὴν ἐρμηνείαν ἑνὸς καλλιτεχνήματος, ἑνὸς ποιήματος καὶ ἐν γένει παντὸς πνευματικοῦ ἔργου, ἄλλως λ.χ. ἀντελήφθησαν καὶ ἐξήγησαν τὸν Σολωμὸν πρὸ ἑνὸς αἰῶνος καὶ ἄλλως τὸν ἐννοοῦμεν σήμερον.

Εἶναι περαιτέρω κριτικὴ τῆς ἐρμηνείας τῆς ἐρειδομένης εἰς τὴν ἐκτίμησιν συμφερόντων ἐν οἷς καὶ τὸ κοινόν, ἀλλὰ ταῦτα, ἄνευ τῆς ιδέας τοῦ δικαίου, εἶναι ξένα πρὸς τὴν νομικὴν, προσιδιάζοντα εἰς παλαιὰν ἀντίληψιν πολιτικῆς οἰκονομίας. Εἶναι ἀκόμη ἡ μέθοδος τῆς ἀντιστροφῆς, ἀπαντῶσα, φρονῶ, καὶ εἰς ῥωμαίους νομικούς, συνήθης ἄλλοτε εἰς ἱστορικούς μὲ ἀπαράδεκτα πορίσματα κατὰ τὴν ἐκτίμησιν τῆς ἱστορίας.

Ἡ εἰς τὴν νομικὴν θεωρίαν συμβολὴ τοῦ Κωνσταντῖνου Τσάτσου εἶναι μεγίστη. Δι' ὅλων αὐτοῦ τῶν μελετῶν πλάττει σύστημα καὶ συνθέτει ἔργον ἐνιαῖον ἄνευ ἀντιφάσεων. Ἱστορεῖ μὲν καὶ κρίνει προηγούμενα καὶ σύγχρονα φιλοσοφικά συστήματα, ἀλλὰ δὲν γράφει ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου, εἶναι, ὁ ἴδιος, φιλόσοφος.

Συνέπεια τούτου εἶναι ὅτι ἀπὸ τὰ ἔργα του καὶ ἀπὸ τὴν πνευματικὴν διδασκαλίαν, συνδυασμένην καὶ πρὸς τὴν ἱστορίαν τοῦ ῥωμαϊκοῦ δικαίου ὡς τμῆμα τῆς Εἰσαγωγῆς, τὴν ὁποίαν ἱστορίαν βεβαίως δὲν ἐδίδασκεν ἀνιστορήτως, ἐξεπορεύθησαν ἐργασίαι νεωτέρων φέρονσαι τὴν σφραγίδα τῆς προσωπικότητός του, προφανῆς δὲ εἶναι καὶ ἡ ὠφέλεια ἣν προσίζονται καὶ οἱ ἐρμηνευταὶ κειμένων ἰδιωτικοῦ καὶ δημοσίου δικαίου.

Ἡ ἐποχὴ αὕτη τῆς ἀρχομένης τρίτης δεκαετηρίδος τοῦ αἰῶνος μας ἀποτελεῖ ἀσφαλῶς νέον εἰς τὴν πνευματικὴν περιοχὴν διακεκριμένον σταθμὸν ἀνθήσεως ἐν γένει τῶν ἐπιστημῶν παρ' ἡμῖν, ἐὰν δὲ ἀναζητήσῃ τις κοινωνιολογικῶς καὶ ἄλλους παράγοντας μεταβολῆς εἰς τὸ νομικὸν εἰδικῶς πεδίον, θὰ σταματήσει, νομίζω, εἰς τὸ μέγα ἐθνικὸν ἔργον, τοῦ ὁποίου τότε ἀκριβῶς, τῷ 1930, ἐτέθησαν τὰ θεμέλια, εἰς τὸν ἀπὸ αἰῶνος καὶ πλέον προσδοκώμενον Ἀστικὸν Κώδικα.

Αἱ μονογραφίαι, περὶ ὧν ἐγένετο λόγος, ἀπαρτίζον κορμὸν, περὶ ὃν βλαστάνον πλεῖσται εἰς ἰδιαίτερας διατριβάς ἔρρευαν. Ἐκ τούτων δέον νὰ ἐξαρθῇ μακρὰ διατριβὴ περὶ τῆς «κοινωνικῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἀριστοτέλους», καὶ ἡ νεωτάτη, ἔτους 1961, ἡ εἰς τὰς «Μελέτας» προτασσομένη εἰσαγωγή, πολῦτιμος ἐν τῇ συντομίᾳ τῆς διὰ τὴν κατανόησιν τῆς ἐν γένει φιλοσοφικῆς κινήσεως καὶ τῆς τότε καὶ τῆς νῦν θεωρουμένης σχεδὸν ἀμεταβλήτου. Ἀξιοσημείωτοι περαιτέρω εἶναι παντοῖαι δια-

τριβαί δημοσιευμένοι εις τὸ ἐπὶ δώδεκα ἔτη ζῆσαν «Ἀρχεῖον φιλοσοφίας καὶ θεωρίας τῶν ἐπιστημῶν», τὸ ἐκδιδόμενον ὑπ' αὐτοῦ καὶ δύο ἐκεῖ καὶ πάλιν ἐδῶ συνομιλητῶν του, γέμον πρωτοτύπων μελετῶν ἡμεδαπῶν καὶ ξένων ἐπιστημόνων.

Ἡ κίνησις αὕτη προορισμὸν καὶ ὡς συνέπειαν ἔχει νὰ διευρύνῃ ὅλον ἐν καὶ περισσότερον τοὺς κύκλους τῶν ἐνδιαφερομένων διὰ τὴν κατανόησιν τῆς ὠφελείας, ἣν προσπορίζουν φιλοσοφικαὶ περὶ δικαίου σπουδαί.

Πράγματι ἡ φιλοσοφία τοῦ δικαίου δὲν εἶναι χρήσιμος μόνον εἰς τοὺς νομικοὺς, τοὺς οἰουσδήποτε χειριζομένους ἢ κατασκευάζοντας νόμους ὠρισμένους καὶ ἔτι μᾶλλον ἀορίστους. Χρειάζεται ἀκόμη καὶ ὅταν πᾶς τις σκέπτεται περὶ δικαίου ἢ ἀδίκου.

Ποσάκις δὲν αἰσθάνεται τις τὴν ἀνάγκην νὰ λογοδοτήσῃ πρὸς ἑαυτὸν περὶ τῆς ποιότητος τῶν νόμων οἱ ὅποιοι τῶν κυβερνοῦν;

Ἦμπορεῖ ὁ νόμος νὰ εἶναι σαφής. Ἄλλ' ἢ σχέσις θετικοῦ νόμου πρὸς τὴν δικαιοσύνην συχνὰ προκαλεῖ ἐρωτήματα. Ἀναμένομεν ἀπὸ τοὺς νόμους δικαιοσύνην. Ἄλλὰ δὲν εἶναι πᾶς νόμος δίκαιος. Ὑπάρχουν καὶ νόμοι ἀδικοὶ ἢ καθίστανται σὺν τῷ χρόνῳ ἀδικοὶ καὶ μολαταῦτα ἀπαιτοῦν συμμόρφωσιν καὶ ὑπακοήν. Ἡ ἀντινομία αὕτη, ἐκδηλουμένη εἰς σύγκρουσιν δύο ἢ πλείω συνγκεκριμένων ἀντιλήψεων προσώπων ἢ ομάδων, συχνῇ ἰδίως εἰς κεκαμημένας ἐποχάς, ἀρχαία ὅσον καὶ ὁ κόσμος, ἐπιγραμματικῶς εἰκονίζεται ὑπὸ τοῦ Ἰσπίου εἰς τὸν Πρωταγόραν τοῦ Πλάτωνος: «Ὁ νόμος τύραννος ὢν τῶν ἀνθρώπων πολλὰ παρὰ τὴν φύσιν (θα ἐλέγομεν παρὰ τὴν ἰδέαν τοῦ δικαίου) βιάζεται».

Ἄλλὰ καὶ τοιοῦτοι ὄντες ἀξιοῦν, λέγομεν, ὑπακοήν, ἐπειδὴ τοῦτο ἀπαιτεῖ ἢ θετικότης τοῦ δικαίου καὶ ἢ ἀσφάλεια ἣν ἐγγυᾶται ὁ νόμος.

Ἐν τοσοῦτῳ ἢ ἀξίωσις αὕτη ὑπακοῆς, ἢ συνοδεύουσα τὸν θετικὸν νόμον, ἔχει ὄρια. Διότι ἢμπορεῖ νὰ ὑπάρξουν νόμοι βεβαρημένοι μὲ τὸσαύτην ἀδικίαν, στερούμενοι παντελῶς πάσης ἀσφαλείας καὶ τόσοσ φθοροποιοί, ὥστε ὀρθὸν εἶναι νὰ ἀρηθῇ τις τὸ κῦρος εἰς αὐτούς.

Ἰδιαιτέρως ἀντελήφθησαν αἱ ἰδικαί μας γενεαὶ καὶ ἔζησαν τοιοῦτο φαινόμενον κατὰ τρόπον τραγικόν, ὅταν ἐν τῷ μέσῳ συγχύσεως τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων πρὸ καὶ κατὰ τὸν δευτέρου παγκόσμιου πόλεμου ἐπεκράτησαν ἐνιαχοῦ ἀπαίσια καὶ ἀπάνθρωπα συστήματα βαρβάρου ἀπολυταρχίας μὲ ὀδηγοὺς δύο δαίμονας τοῦ κακοῦ. Εἰς μίαν ἰδίως τῶν χωρῶν τούτων συνεζητήθη ἐκ τῶν ὑστέρων καὶ συζητεῖται τὸ ποιὸν τῶν τρομερῶν ἐκείνων νόμων καὶ διαταγμάτων, εὐχάριστον δ' εἶναι ὅτι οὐκ ὀλίγοι ἐρειδόμενοι εἰς ὑγιᾶ φιλοσοφικὴν περὶ τοῦ δικαίου σκέψιν, ἄλλοι μὲν ἀποκαλύπτουν τὴν ψευδοφιλοσοφίαν τῶν κακοποιῶν τοῦ κόσμου καὶ στηλιτεύουν τὸ τρο-

μοκρατικόν των δίκαιον*, ἄλλοι δὲ ἄρνούνται εἰς τὰ κελεύσματά των ὄχι ἀπλῶς ἰσχύν, ἀλλ' αὐτὸν τοῦτον τὸν χαρακτήρα τοῦ νόμου**.

Εἰς δύο ἀκόμῃ συγγενῆ πεδία ἠσχολήθητε. Πρῶτον εἰς καθαρῶς φιλοσοφικὰς σπουδὰς καὶ μεταξὺ αὐτῶν εἰς δύο περὶ τῆς φιλοσοφίας τοῦ *Kant* μὲ τὴν προσπάθειαν νὰ συνδέσετε τὸ καντιανὸν σύστημα πρὸς τὴν θεωρίαν τοῦ Πλάτωνος περὶ ἰδεῶν.

Τοιαῦται σπουδαὶ ἀποτελοῦν φυσικὰ τὸ ὑπόβαθρον τῆς φιλοσοφίας δικαίου καὶ αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος τῶν δυσχερειῶν ταύτης. Ἡ νομικὴ ὡς ἀπλῶς θετικὴ, ξηρὰ, ἐπιστήμη εἶναι σχετικῶς εὐκόλος, ἀλλ' ὡς εἰσδύουσα εἰς τὸ πρόβλημα τῆς ἰδέας τοῦ δικαίου, οὐχί. Ὁ *Μιχαὴλ Ψελλὸς* ὁ «ῥάβδος τῶν φιλοσόφων» ἔλεγεν ὅτι ἡ φιλοσοφία σεμνύεται, εἶναι ὑπερήφανος ὅτι οἱ πλεῖστοι ταύτης ὀλιγόρησαν καὶ ὅτι ἡ φοίτησις τῶν πολλῶν εἰς τὴν νομικὴν μαρτυρεῖ ὅτι προτιμοῦν τὰ εὐκόλα. Ταῦτα λέγων ἐννοεῖ φυσικὰ φιλοσοφίαν ἐπεξεργασμένην ὑπὸ τῆς ὑψηλῆς ἐπιστήμης, διότι ἄνδρες φιλοσοφοῦντες ὅπωςδήποτε δὲν λείπουν ποσῶς ἀπὸ τὴν *Κωνσταντινούπολιν*. Περιδιαβάζον βαθυπώγωνες καὶ σκεπτικοὶ εἰς τοὺς ἐμβόλους, ἀλλὰ ὅποιοι εἰς τὴν προωιὴν των ἔξοδον πρωτοσυναυτοῦν φιλόσοφο συνειθίσκων, λέγει, νὰ τὸν ἐξορκίζον, νὰ τὸν κομποδέον. Ἀλλὰ καὶ σεῖς, ἀγαπητέ φίλε, δὲν γράφετε ὅτι ὁ κοινὸς νοῦς εἶναι μέγας ἐχθρὸς τῆς φιλοσοφίας;

Δεύτερος τομεὺς μελετῶν σας, ὠραιότερος αὐτός, εἶναι ἡ φιλοσοφικὴ ἐρμηγεία λογοτεχνικῶν ἔργων καὶ γενικῶς αἰσθητικῆς. Ἐχει λοιπὸν ἡ αἰσθητικὴ καὶ δὴ ἡ ποίησις σχέσιν πρὸς τὴν νομικὴν; Βεβαίως ἔχει. Ἦδη ὁ Πλάτων μακαρίζει διὰ τὰ ἀθάνατα αὐτῶν ἔργα ἐκ παραλλήλων Ὅμηρον καὶ Ἡσίοδον, Σόλωνα καὶ Λυκοῦργον. Καὶ ὁ ἰδικὸς μας ποιητής, τοῦ ὁποῦ το ἔργον ἐφωτίσατε εἰς λαμπρὰν μονογραφίαν, λέγει :

Μιὰν ἀλυσίδα πῆς μου πῶς τοὺς δένει
καὶ νομοθέτη καὶ ποιητή·
ἀπ' τὸ ρυθμὸ καὶ οἱ νόμοι ὀδηγημένοι
ριζοβολοῦν πιδ δυνατοί.

Καὶ Σεῖς ἔχετε γράψει ὠραίους στίχους, ποὺ δὲν τοὺς εὐρίσκομεν εἰς τὰ ὑποβεβλημένα ἔργα σας. Ἀλλ' ἀντ' αὐτῶν ποιήματα ἰδικά σας περὶ ἡμῶν νὰ ἀπολαύσωμεν εἰς κείμενα ποὺ εὐρίσκονται εἰς τὴν ὑπ' ὄψιν ἡμῶν συλλογὴν ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἑλληνικὴ πορεία».

Ἡ συγγένεια νομικῆς πρὸς τὴν ποίησιν καὶ γενικῶς πρὸς τὴν τέχνην ἀνάγεται ἀπὸ τοῦ Πλάτωνος εἰς τὴν διαπίστωσιν ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ καλοῦ, δηλαδὴ τοῦ ὠραίου,

* *Eberhard Schmidt.* ** *Gustav Radbruch.*

και ἡ ἰδέα τοῦ δικαίου ὡς και ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ εὐρίσκουν ἐνιαίαν ἔκφραση εἰς τὸν ρυθμὸν μιᾶς ἀνωτέρας πνευματικῆς ζωῆς. Ἴδου πῶς ἐξηγεῖ τοῦτο ὁ Κωνσταντῖνος Τσάτσος εἰς τὰ Δοκίμια αἰσθητικῆς και παιδείας.

Ἡ ἰδέα τοῦ ὠραίου εἶναι κάτι πολὺ ἀόριστο ἢ τουλάχιστο πολὺ γενικὸ και ἔτσι δὲν βοηθεῖ ὅταν σχηματίζουμε συγκεκριμένες κρίσεις γιὰ ἔργο τέχνης. Γιὰ τὴν σύνδεση αὐτῆ συγκεκριμένου ἔργου πρὸς μιὰ ἀπόλυτη ἀρχὴ πού εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἰδέα τοῦ ὠραίου χρειάζεται καλλιέργεια τοῦ καλλιτεχνικοῦ αἰσθήματος ἀπὸ τὰ παραδείγματα πρὸ παντός, ὅσα μᾶς προσφέρει ἡ ἱστορία τῆς τέχνης και ὁ φυσικὸς κόσμος. Αὐτὸ εἶναι βέβαια δύσκολο ἀλλὰ δὲν ἀποδεικνύει λανθασμένη τὴν μέθοδο. Εἶναι γενικὸ παράπονο πὸν διατυπώνουν οἱ ἄνθρωποι ἐναντίον τῶν ἰδανικῶν κριτηρίων. Τὸ ἴδιο μπορεῖ νὰ λεχθῆ ἐναντίον τῆς ἰδέας τοῦ ἀγαθοῦ ὅταν μὲ τὴν ἰδέα αὐτῆ κρίνουμε μιὰ συγκεκριμένη ἠθικὴ πράξι, τὸ ἴδιο ἢμπορεῖ νὰ λεχθῆ γιὰ τὴν ἰδέα τοῦ δικαίου ὅταν θέλωμε νὰ ἐκτιμῶμε ἕνα κανόνα δικαίου ἢ μιὰ ὠρισμένη πολιτεία. Καὶ ὅμως μόνον αὐτὰ τὰ κριτήρια μᾶς σώζουν ἀπὸ τὸ χάος πὸν δημιουργεῖ ὁ ὑποκειμενισμὸς και ἀπὸ τὴν ὑποταγὴν σὲ καιομένης ἀρχῆς και προσωρινὰ κριτήρια.

Σύμφωνα πρὸς τὰς ἀντιλήψεις αὐτὰς πὸν φωτίζουν ἄλλη μιὰ φορὰ τὴν ἰδέαν τοῦ δικαίου ἐκαλλιεργήσατε και αἰσθητισμὸ και θετικὴ ἐπιστήμη. Δὲν ἐδοκιμάσατε, λέγετε, τὴν περιφρόνησι πὸν αἰσθάνονται ἀπ' ἑνὸς μὲν οἱ εἰδικοί ἐπιστήμονες, οἱ κατὰ Πλάτωνα χρήσιμοι ἄνθρωποι τῆς διανοίας, πρὸς ἀσχολουμένους μὲ τὰ ἀβέβαια ἔργα τῆς τέχνης, ἀπ' ἑτέρου δὲ πρὸς ἰδίως ποιητὰ και καλλιτέχναι πρὸς τοὺς δουλευτὰς τῆς εἰδικευμένης ἐπιστήμης. Δὲν ἀμφισβητεῖτε ὅτι ὁ μονόπλευρα ἐπιστήμων και ὁ μονόπλευρα καλλιτέχνης ἢμπορεῖ νὰ εἶναι ἐξαιρετοὶ δημιουργοὶ ὁ καθένας εἰς τὸ εἶδος του. Ἀλλὰ προσθέτετε : ὅσοι δὲν κατανοοῦν και τὰ δύο αὐτὰ στοιχεῖα τῆς ζωῆς, θὰ ὕστερον εἰς κάτι πὸν δὲν μπορεῖ νὰ ὀνομασθῆ παρὰ πνεῦμα.

Ἀλλ' ἀπὸ τὴν διφυτὰ αὐτῆ, τὴν διττὴ τοποθέτησι, διηγείσθε ὅτι ἐδοκιμάσατε μιὰ ἐπιλοκὴ μὲ τὴν ἀντίδρασι πὸν ἐπροκαλοῦσατε και ἀπὸ τὰ δύο μέρη, και τὸ διηγείσθε αὐτὸ χάριν και τῶν νεωτέρων, πὸν ἐνδέχεται, λέτε, νὰ πάθουν τὸ ἴδιο.

Ἔτυχε νὰ ἀρχίσω, λέγετε, μὲ λογοτεχνία. Καὶ ὅταν ἀργότερα ἠθέλησα νὰ ἀσχοληθῶ μὲ θετικώτερες ἐργασίες, ἐνοιωσα γύρω μου τὴν διάχυτη δυσπιστία πρὸς τὸν ἄνθρωπο πὸν ἀφοῦ χασομέρησε τόσο μὲ πράγματα ἐλαφρά, καταπιάνεται τώρα και μὲ τὴν θετικὴ σκέψη ἢ και μόνον μὲ αὐτῆ. Ὑστερα ἀπὸ χρόνια ἄκουσα τὴν ἄλλη καμπάνα. Ὁ ἄνθρωπος, ἔλεγον, πὸν πέρασε τόσες ὄρες δουλεύοντας τὴν θετικὴ σκέψι, φανερώνει μιὰ φύσι πεζή, δασκαλιστικὴ, και ἀποκλείεται νὰ κρῶβῃ μέσα του γνήσια ποιητικὴ οὐσία.

Και μελαγχολικὰ συμπεραίνετε πῶς μιὰ τέτια σύνθετη τοποθέτηση σᾶς ὠδήγησε και ὠδηγεῖ συνήθως και ἄλλους στὴν μοναξιά.

Δέν γνωρίζω ἂν εἰς τὴν παράλληλον πορείαν ποὺ βαδίζετε ἐκ νέου, θεωρίαν ἀφ' ἑνὸς καὶ ἀφ' ἑτέρου πράξιν, καὶ τί πράξιν τώρα, ἂν παρουσιάζεται ἀνάλογος ἐπιπλοκὴ ποὺ σᾶς ὀδηγεῖ στὴν μοναξιά.

Ἄλλ' ἂν συμβαίη αὐτό, ἰδὸν ἡμεῖς, ἀγαπητὲ συνάδελφε, σᾶς προσφέρομεν θερμὴ τὴν συντροφιά μας, σᾶς ἀνοίγομεν διάπλατα τὰς πύλας τῆς Ἀκαδημίας διὰ νὰ λάβετε θέσιν καὶ νὰ δράσετε ὑπὸ τοὺς ἡρέμους θόλους αὐτῆς εἰς περίβολον ἐλευθέρας σκέψεως.

Χαιρετίζω ἐκ μέρους τῆς Ὀλομελείας ἐγκαρδίως τὴν εἴσοδόν σας καὶ εὐχομαι, νὰ ἀποβῇ αὕτη εἰς ὄφελος τῶν ὑψηλῶν σκοπῶν τοῦ Ἰδρύματος.

*

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ Κ. ΚΩΝΣΤ. ΤΣΑΤΣΟΥ

Μετὰ τὴν ὡς ἄνω προσφώνησιν τοῦ κ. Κωνστ. Τριανταφυλλοπούλου, ὁ Ἀκαδημαϊκὸς κ. Κωνστ. Τσάτσος, παρελθὼν ἐπὶ τὸ βῆμα ὠμίλησε μὲ θέμα: «*Αἱ ἀντινομίαι τοῦ Πρακτικοῦ Λόγου*».

Μεγαλειότατε,

Ὑψηλότατε,

Κύριε Πρόεδρε τῆς Κυβερνήσεως,

Σεβασμιώτατοι,

Κύριε Πρόεδρε τῆς Ἀκαδημίας,

Ἀγαπητοὶ συνάδελφοι, Κυρίαὶ καὶ Κύριοι,

Σᾶς εὐχαριστῶ θερμότατα, Κύριε Πρόεδρε τῆς Ἀκαδημίας, διὰ τοὺς φιλόφρονας λόγους Σας.

Πρὸς ὑμᾶς δέ, σεβαστὲ συνάδελφε, ὁ ὁποῖος κατὰ τὰ ἀκαδημαϊκὰ θέσμινα, ἐδέχθητε νὰ μὲ προσφωνήσητε, ἐκφράζω τὰς πλέον εἰλικρινεῖς εὐχαριστίας μου. Τὰς περὶ τοῦ ἔργου μου εὐμενεῖς κρίσεις Ὑμῶν, χωρὶς νὰ ὑποτιμῶ τὴν ἐγνωσμένην κριτικὴν σας δευρότητα καὶ τὴν λαμπρὰν ἐπίδοσίν Σας εἰς τὰ θέματα περὶ τὰ ὁποῖα τοῦτο στρέφεται, ἐπιτρέπατέ μου νὰ τὰς ἀποδώσω πρὸ παντὸς εἰς τὴν μακροχρόνιον φιλίαν καὶ τὴν ἀγάπην, μὲ τὴν ὁποίαν πάντοτε μὲ περιεβάλατε. Πιστεύσατε δὲ ὅτι ἢ ἐκ τῶν αἰσθημάτων σας αὐτῶν προσγινομένη μοι τιμὴ εἶναι δι' ἐμὲ πολυτιμότερα ἀπὸ οἰονδήποτε ἔπαινον, ἔστω καὶ ὅταν προέρχεται, σεβαστὲ καὶ ἀγαπητὲ συνάδελφε, ἀπὸ Ὑμᾶς.

Εὐχαριστῶ ἐπίσης ἅπαντας τοὺς συναδέλφους χάρις εἰς τὴν ψῆφον τῶν ὁποίων παρέρχομαι σήμερον ἐπὶ τὸ βῆμα τοῦτο, καθὼς καὶ τὴν Πολιτείαν ἣ ὁποία ἐκύρωσε τὴν ἐκλογὴν μου.